

Uz Gjurića, u knjizi je riječ i o mnogim drugim akterima, od kojih su neki imali manje uloge u tadašnjim događajima, pa je bilo vrlo teško skupiti više podataka o njima. Međutim, ima i osoba čije nam se sudbine pojavljuju i u nekim drugim kontekstima ili čije aktivnosti prelaze kronološki okvir ove knjige. Sovilj u samom tekstu tek ponekad spominje njihovo daljnje kretanje. Detaljnije su sudbine tih „heroja” opisane u biografskom prilogu knjige. Autor je također uspio prikupiti dragocjenu seriju originalnih i do sada neobjavljenih fotografija.

Monografija Milana Sovilja predstavljena je u svibnju ove godine na zagrebačkom Kliofestu, koji je svake godine posvećen povijesnim temama. Radi se o vrlo dragocjenom, heuristički preciznom i poštenom djelu koje bitno proširuje naše znanje o čehoslovačko-jugoslavenskim odnosima. Treba napomenuti da knjiga donosi i dosta novih informacija o unutaršnjim prilikama u Kraljevini Jugoslaviji od 1938. do travnja 1941. godine. Zato bi ovaj rad povjesničara koji aktualno djeluje u Češkoj zaslužio da mu bude posvećena odgovarajuća pozornost ne samo hrvatskih povjesničara nego i svih ostalih koji se bave poviješću toga prostora. Bilo bi više nego potrebno da knjiga bude objavljena i na hrvatskom ili na jeziku nekih drugih naroda bivše Jugoslavije da bi se i ovdášnji čitatelji mogli upoznati s njezinim zanimljivim zaključcima.

Ondřej Vojtěchovský

Vjeran Pavlaković, *The Battle for Spain is Ours: Croatia and the Spanish Civil War, 1936-1939* (Zagreb: Srednja Europa, 2014), 386 str.

Knjiga Vjerana Pavlakovića (Filozofski fakultet u Rijeci) nastaje na temelju njegove doktorske disertacije obranjene 2005. na Sveučilištu u Washingtonu. Izvorno istraživanje dopunjeno je istraživanjem arhivske građe koju prije nije mogao proučiti, a kako sam ističe u zahvalama, morao je u obzir uzeti neke nove radove povjesničara te prilagoditi pojedine svoje zaključke. Knjiga je objavljena na engleskom jeziku. Nakon zahvala slijedi prikaz karata, popis kratica i uvod, a središnji je dio knjige podijeljen na tri dijela s osam poglavlja i nizom potpoglavlja. Nakon toga slijede zaključak, bibliografski popis i popis imena. Knjiga je opremljena i s preko trideset fotografija na kvalitetnom papiru.

U uvodu (str. 13 – 49) autor naglašava izraziti interes za Španjolski građanski rat, isprva ponajviše stranih istraživača, što je dovelo do prenamaglašavanja međunarodnoga aspekta i iskrivljavanja stvarnoga karaktera sukoba, a tek se Francovom smrću španjolski istraživači u većoj mjeri posvećuju „suočavanju s prošlošću”. Pavlaković daje pregled osnovnih tendencija i događaja u društvu od proglašenja Republike 1873. pa do samoga rata i vojnoga udara u srpnju 1936., koji će Španjolsku, a potom i Europu, podijeliti na dva tabora, republikanski i nacionalistički. Španjolski je građanski rat u poslijeratnoj jugoslavenskoj historiografiji uglavnom tumačen u sklopu

ković je zastupao ideju po kojoj su laici trebali dobiti veću ulogu u Crkvi; bio je i propagator katoličkoga socijalnog učenja. Njegovo djelovanje u Čehoslovačkoj i njegova sudbina u cjelini važne su teme za buduće istraživanje.

širega „partizanskog mita” na kojem se gradio legitimitet, smatra autor, a pristaše nacionalističke strane u Španjolskoj uglavnom su okarakterizirani „reakcionarima”, ali ističe i da je znatan dio njih poslije podržavao Ustaški pokret. Ovom knjigom Pavlaković je pokušao pružiti novu perspektivu o poimanju rata u onovremenoj Jugoslaviji, a usredotočenost na „hrvatski kontekst” objašnjava pokazujući temeljne sličnosti sa Španjolskom onoga vremena, ali i brojnošću dragovoljaca s hrvatskoga teritorija. Na kraju uvodnoga dijela autor predstavlja metodologiju i izvore, naglašavajući eventualne „zamke” koje je trebalo uzeti u obzir pri interpretaciji događaja.

U prvom poglavlju, „Neutrality at Any Price: The Yugoslav Regime” (str. 53 – 74), unutar dijela „Ignoring the Spanish Civil War” autor analizira promjenu jugoslaven-ske vanjske politike dolaskom Milana Stojadinovića na mjesto premijera; ona se prije svega očitovala u okretanju od Francuske k Njemačkoj i Italiji na ekonomskom i političkom planu. Nastavlja se progon komunista, a i sam Stojadinović poslije pokazuje određene profašističke sklonosti (što su isticali i suvremenici, a osobito poslijeratna historiografija), no prije svega, tvrdi autor, bilo je nužno konsolidirati situaciju unutar Jugoslavije, pa se politika neintervencije Stojadinoviću činila racionalnom.

Stojadinović je nastojao ograničiti vijesti iz Španjolske i suzbiti prorepublikansko djelovanje grupacija unutar države. Hrvatska seljačka stranka (HSS) imala je slične strahove od radikala u komunističkim redovima i njihov je stav prema španjolskom sukobu bio blizak onomu vladajuće Jugoslavenske radikalne zajednice. Autor pokazuje da vlasti unatoč cenzuri i zabranama nisu uspijevale spriječiti odlazak svojih građana u Španjolsku, pa je donesen i zakon kojim se zabranjuju vize za Španjolsku, ali i skupljanje sredstava za dragovoljce. Režim je, naglašava se, u znatno manjoj mjeri progonio pojedince bliske Francovoj strani.

Drugo poglavlje, „The War Does Not Concern Us: The Legal Opposition in Croatia” (str. 75 – 103), bavi se formiranjem HSS-a kao vodeće hrvatske stranke u 20-im godinama, a onda i Seljačko-demokratskom koalicijom i njihovim zahtjevima za reorganizaciju države, ali ističe i razlike u stavu prema politici Narodne fronte budući da su njihovi koalicijski partneri pokazivali određene simpatije za ideje Narodne fronte. Hrvatska seljačka stranka izbjegavala je „španjolske teme” nastojeći očuvati nacionalni pokret pod svojom kontrolom. Vodstvo stranke smatralo je da tamošnji rat nema nikakve veze s Hrvatskom i odbacivali su „nametnutu podjelu stranih ideologija” koje su suprotne njihovu idealu demokracije i vode u tiraniju. Inzistirali su na autentičnosti seljačkoga pokreta i njegovim političkim i nacionalnim idealima, a demokraciju su promatrali kao nešto inherentno „hrvatskom biću”, a ne kao koncept preuzet izvana. Autor se potom osvrće na sličnosti (ali i razlike) između španjolskih i hrvatskih seljaka, a onda i na poveznice (i lomove) između HSS-a i Komunističke partije (KP) Jugoslavije, označujući Sedmi kongres Kominterne u ljeto 1935. kao prijelomnu točku nakon koje HSS posebno naglašava antikomunistički diskurs.

Deklarirani antifašizam Srpske demokratske stranke (SDS) u poslijeratnoj historiografiji često je izostavljan kao činjenica, tvrdi Pavlaković, tako da se KP Jugoslavije prikaže kao jedina antifašistička grupacija u Jugoslaviji druge polovine 30-ih godina. Srpska demokratska stranka sukob u Španjolskoj nije tumačila kao sukob „dvi-ju stranih ideologija” nego „reakcionarnih” i „demokratskih” elemenata, piše autor. Iako su dublje ušli u problematiku rata u Španjolskoj prikupljajući detaljnije izvještaje s terena, vodstvo SDS-a došlo je do slična zaključka što se tiče „španjolskih pouka”. Unatoč neslaganju oko prirode španjolskoga sukoba, Koalicija je ostala stabilna, a SDS je zadržao svoju snažnu antifašističku sastavnicu.

Drugi dio knjige nosi naziv „Learning from the Spanish Civil War” i započinje poglavljem „The Ustaše are Marching on Madrid: The Croatian Right” (str. 107 – 155). Prije svega bavi se Ustaškim pokretom te daje kratak osvrt na djelovanje ustaša tijekom 30-ih godina; naglašava da je rat u Španjolskoj unio novu, propagandnu taktiku u njihovo djelovanje, kao i pokušaje infiltriranja u redove HSS-a. Ističe da je potpora Paveliću rasla upravo tijekom Stojadinovićeve režima, iako u toj fazi većina hrvatskih nacionalista (ili separatista) nije dijelom Ustaškoga pokreta. Autor naglašava da je Španjolski građanski rat približio Crkvu idejama desnice i pojačao antikomunistički naglasak pozivajući se na Erica Hobsbawma, koji je istu tendenciju uočio i u drugim europskim zemljama.

Prikazani su potom različiti časopisi koji su u drugoj polovini tridesetih godina poprimali jasan antisemitski karakter, približavajući se tako ustaškoj, odnosno fašističkoj ideologiji, no većina je i nakon popuštanja cenzure zabranjivana. S druge strane, katolička su glasila djelovala relativno slobodno, a nadbiskup Alojzije Stepinac inzistirao je na nepolitičnosti, prije svega *Hrvatske straže*, no i ondje i u drugim glasilima bliskim katoličkom vrhu provlačile su se političke teme. Španjolski je sukob tumačen u kontekstu antikomunističke borbe i često ocrtavan manihejski: kao sukob „kulture i barbarstva” ili kršćanstva i ateizma, a onda i kao „židovsko-masonska zavjera”. Usto se u razdoblju Španjolskoga građanskog rata češće piše pozitivno o političkim sustavima Njemačke i Italije iako su pojedinci iz Katoličke crkve osuđivali rasnu politiku i nacističke postupke.

U sljedećem poglavlju, „The Struggle for Spanish Freedom is Ours: The Croatian Left” (str. 157 – 204), autor ukratko prikazuje političku strategiju KP Jugoslavije/Hrvatske, ali i odnos s ostalim političkim akterima tijekom 30-ih godina, osvrćući se povremeno na ratna i poslijeratna događanja. Izbijanje Španjolskoga građanskog rata donijelo je novu razinu aktivnosti, a Pavlaković prepoznaje tri temeljna načina pomoći španjolskoj vladi: informiranje stanovništva Jugoslavije svojim publikacijama, organiziranje pomoći za „Špance”, a onda i mobiliziranje volontera za Internacionalne brigade. Osim toga, pokušavali su nametnuti osnivanje vlastite Narodne fronte kao rješenje za problematiku „hrvatskoga nacionalnog pitanja”.

Kao i snage desnice, komunisti i socijalisti iskoristili su popuštanje režimske cenzure nakon 1935. za aktivnije propagandno djelovanje preko tiska. Španjolski rat u njemu je uvijek bio prikazivan kao obrana demokracije pred fašizmom, a inzistiralo se na „preuzimanju lekcija” za vlastitu predviđenu revoluciju. U sklope šire politike Kominterne i jugoslavenski su komunisti ušli u propagandni rat s „reakcionarnim” tiskom u Jugoslaviji, no kritizirala se i politika neintervencije koju je odabrala većina europskih zemalja. Prikupljanje pomoći za španjolske građane nužno je moralo biti organizirano „ispod radara” budući da je režim nastojao ograničiti pomoć španjolskoj vladi, ali i zaustaviti potencijalne volontere pri odlasku u Španjolsku. Pavlaković piše o različitim metodama koje su komunisti koristili za transport dobrovoljaca u Španjolsku, što je bilo osobito teško nakon zabrana koje su nametnule brojne europske zemlje, pa i Jugoslavija. Ističe važnost jugoslavenskih dobrovoljaca unutar Internacionalnih brigada, gdje su mnogi preuzimali važna mjesta, ali i to da su otprilike polovicu svih jugoslavenskih dobrovoljaca činili Hrvati i Srbi iz Hrvatske.

U posljednjem poglavlju ovoga dijela knjige, „Historical Myths and Mobilization: The Spanish Siget and the Matija Gubec Company” (str. 205 – 234), autor opisuje na koji su način komunističke i proustaške grupacije koristile hrvatske nacionalne mitove za „povlačenje paralela” s ratom u Španjolskoj. Kao što su zaraćene strane

na Pirenejskom poluotoku različitim „povijesnim mitovima” nastojale zadobiti širu potporu stanovništva, tako su i njihovi pristaše posegnuli za događajima iz hrvatske povijesti. Opsada Sigeta i seljačka buna pod vodstvom Matije Gupca postale su dva osnovna mjesta „kolektivnoga pamćenja”. Matija Gubec već je prije korišten u ideološko-simboličke svrhe (npr. haesesovci ga uspoređuju s Radićem nakon 1928. godine), no tijekom Španjolskoga građanskog rata „mitologija Matije Gupca” uzdignuta je na dodatnu razinu, pri čemu se „mitom” na različite načine koriste suprotstavljene političke strane, ali KP Jugoslavije vjerojatno najučinkovitije, piše Pavlaković.

„Legacies of the Spanish Civil War” naziv je trećega dijela knjige. U poglavlju „Propaganda and the National Question” (str. 237 – 272) autor se ukratko bavi razvojem situacije unutar Španjolske, gdje su nacionalisti polako preuzimali kontrolu, a unutar redova republikanaca došlo je do svojevrsnoga „građanskoga rata unutar građanskoga rata”. Pavlaković se potom vraća polarizacijskom efektu rata, proširuje i dodatno razrađuje specifičnosti tih procesa: evoluciju spominjanih političkih stranaka i grupacija tijekom rata u Španjolskoj, jačanje pritiska Stojadinovićeve režima prema pristašama republikanske strane, buduće planove komunista koji su se borili u Španjolskoj, širenje propagandnih materijala, režimsku cenzuru, zabrane i sl. Pavlaković navodi da je dodatno razilaženje hrvatskih političkih struja u odnosu na rješavanje „hrvatskoga nacionalnog pitanja” odgovaralo režimu, premda je radikalizacija političkoga diskursa u Hrvatskoj donosila nove poteškoće. Konačno, razmatraju se zaključci jugoslavenskih političkih skupina o katalonskom i baskijskom položaju u Španjolskoj.

U poglavlju „Collapse of the Republic and the End of the Popular Front” (str. 273 – 315) autor se bavi kasnom fazom rata u Španjolskoj, gdje je postajalo jasno da će Francovi sljedbenici odnijeti pobjedu. Ustvrdje da legalne političke grupacije u Hrvatskoj nisu previše odstupale od dotadašnjih stavova i strategija vezanih za rat, ali dolazi do zauzimanja još „tvrđih” pozicija na lijevom, a osobito na desnom spektru, što treba povezati s povratkom nekoliko stotina ustaša iz progonstva. U KP Jugoslavije postaju svjesni da se politika Narodne fronte pokazala neuspješnom; od proljeća 1938. više-manje odustalo se od slanja dobrovoljaca u Španjolsku, ali ustraju u propagandnoj djelatnosti za Republiku. Pavlaković skicira režimsku politiku pred izbore u prosincu 1938., kada se na različite načine, u konačnici neuspješno, nastojalo diskreditirati HSS.

Autor potom fokus prebacuje na prve mjeseci 1939. godine, koja donosi promjene u vladajućim strukturama Jugoslavije, ali i konačan poraz republikanaca, što su osobito „slavili” desni elementi u društvu ističući velike promjene koje će uslijediti, dok će na ljevici to označiti i konačan raskid s idejom Narodne fronte. Nekoliko stranica posvećeno je sporazumu Cvetkovića i Mačeka, a potom je opisan jugoslavenski komunistički pokret nakon pakta Molotov-Ribbentrop. U razdoblju koje je uslijedilo itekako se računalo na „španjolske veterane” koji su preko francuskih kampova ilegalno stizali u Jugoslaviju budući da su još 1937. lišeni državljanstva. Istovremeno je KP Jugoslavije mobilizirala različite društvene skupine u vršenju pritiska na režim pokušavajući ih prisiliti da se angažiraju oko „bivših” jugoslavenskih građana, ne nailazeći na previše razumijevanja.

U završnom poglavlju, „*Naši Španci: Spanish Veterans in World War Two and Socialist Yugoslavia*” (str. 317 – 341), autor isprva prikazuje širenje Drugoga svjetskog rata na teritorij Jugoslavije. Opisuje stvaranje Nezavisne Države Hrvatske; inicijalnu potporu stanovništva promatra kao odraz njihove želje za državnom nezavisnošću, a u dijelu populacije kao izraz oportunitizma. S druge strane upozorava se na potrebu

za prilagodbom prijašnje taktike KP Jugoslavije, gdje su, po moskovskim uputama, imperijalističke sile smatrane primarnim neprijateljem, a tek njemačkim napadom na Sovjetski Savez napušta se pasivna politika prema okupatoru.

Poseban je naglasak na „našim Špancima” i njihovoj ulozi u Drugom svjetskom ratu i poslijeratnoj Jugoslaviji. Španjolski su veterani osobito važnu ulogu imali u ranoj fazi Narodnooslobodilačke borbe pri formiranju jedinica za gerilsko ratovanje, piše autor, ističući istovremeno i njihovu lojalnost Partiji. Pavlaković opisuje povratak brojnih boraca u Jugoslaviju i preuzimanje novih dužnosti. Upravo su mnoge njihove spoznaje iz rata u Španjolskoj poslužile kao temelj vojne organizacije, a računalo se s njihovim ugledom i iskustvom stečenim u Internacionalnim brigadama pri provođenju političkoga programa „bratstva i jedinstva”. Autor zatim prikazuje položaj „Španaca” u socijalističkoj Jugoslaviji, gdje su mnogi zauzeli visoke položaje iako se dio njih našao na „krivoj strani” tijekom Titova raskida sa Staljinom 1948. ili početkom 70-ih godina u hrvatskom proljeću. Prije zaključka još se osvrnuo na pitanje Španjolskoga građanskog rata u jugoslavenskoj historiografiji, upozoravajući na specifičnosti njegova istraživanja, prije svega uvjetovane sukobom sa Staljinom, a onda i građenjem kulta Josipa Broza Tita.

Pavlakovićeva studija na temelju mnoštva izvora i sekundarne literature hrvatske, jugoslavenske i strane provenijencije daje sjajan prikaz utjecaja Španjolskoga građanskog rata na hrvatsko društvo i političku situaciju tijekom druge polovine 30-ih godina, ali i na razdoblje nakon toga. Pokazuje da je upravo sukob u Španjolskoj dodatno polarizirao ideološki već podijeljeno društvo, kao i činjenicu da su u tom razdoblju dokraja formirana stajališta ključnih političkih faktora. Autor vješto povezuje procese koji se odvijaju od 1936. do 1939. na Pirenejskom poluotoku s onima koji zahvaćaju Jugoslaviju nakon travnja 1941. te tako otvara nove istraživačke perspektive.

Dino Staničić

29. listopada 1918. iz perspektive 29. listopada 2018. Pogled unatrag na odluku s dugoročnim posljedicama

U zajedničkoj organizaciji Hrvatskoga instituta za povijest i Veleposlanstva Republike Hrvatske u Beču održan je 29. listopada 2018. u prostorijama Veleposlanstva znanstveni skup pod nazivom „29. 10. 1918. – Pogled unatrag”. Kao što je jasno iz samoga naslova, skup je bio prilika da se točno sto godina nakon povijesne odluke Hrvatskoga sabora o raskidu svih državnopravnih veza Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s Austro-Ugarskom Monarhijom upravo u Veleposlanstvu danas samostalne Hrvatske u nekad glavnom gradu Dvojne Monarhije preispitaju okolnosti, uzroci i posljedice odluke koja je snažno utjecala na cijelo XX. stoljeće. Kako su izlaganja Ivana Bulića, jednoga od inicijatora skupa, i Zlatka Matijevića izostala zbog nemogućnosti dolaska u Beč, na skupu su izlagali Stjepan Matković („Hrvatska politika i propast Austro-Ugarske Monarhije”), Zdravka Jelaska Marijan („Uloga dalmatinskih političara u formiranju i djelovanju Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba”) i Hrvoje Čapo („Wilsonijanizam i raspad Austro-Ugarske. Oblikovanje američke diplomacije prema južnoslavenskom pitanju u Austro-Ugarskoj”).